

שלח תשלח את האם

הקשיים בהבנת המצוה

דיו רב נשפך בהבהרת פרשה זו ועדיין היא טרם הובהרה. אזכיר כאן רק חלק מהקשיים בה והנאמר סביבה, ואציע פתרון אפשרי לפרשה זו. ראשית אצטט את הנאמר בתורה:

"כי יקרא קן צפור לפניך בדרך בכל עץ או על הארץ אפרחים או ביצים והאם רבצת על האפרחים או על הביצים, לא תקח האם על הבנים. שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך, למען ייטב לך והארכת ימים" (דברים כ"ב, ו-ז).

א) מדוע נאמר "כי יקרא" ולא "כי יקרה", הרי במקורות מדובר ולא "בקרואה"?

ב) לא מובן לשם מה הזכירה התורה את "קן צפור", הרי ל"קן" עצמו אין כל תפקיד או משמעות בפרשה המתייחסת לאם ולאפרוחיה או ביציה. התורה שנוסחה בצורה תמציתית ביותר, יכלה לתאר את הנושא: "כי ימצא (יקרה) בכל מקום ציפור רובצת על אפרוחיה או ביציה, רק את בנים תקח לך", ב"15 מילים אלה יכלה התורה לצוות את מה שכתבה ב"39 מילים והיינו יודעים שאסור לקחת את האם על הבנים. אמנם הרבה דרשות והסברים נאמרו על כל מילה בשני פסוקים אלה, אך לא מצאתי כל דרש או הסבר לשם מה נאמר "קן".

ג) הסגנון נראה לכאורה תמוה, הרי תחילה עשוי אדם להיתקל, להרגיש או לראות את הציפור ורק לאחר מכן אפשר לראות מה נמצא תחתיה, אך התורה סיגננה את דבריה, שאדם ירגיש תחילה בקן ובאפרוחים או בביצים.

ד) בטרם הזכירה התורה שמותר לקחת את הבנים, נתנה צו ביניים: "לא תקח האם על הבנים". היא לא הסתפקה באיסור זה, אלא ציוותה: "שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך", הרי זה ברור, כי הרי אסור לקחתה עם הבנים. לשם מה הכפילות?

ה) "ואת הבנים תקח לך", האם זה צו מחייב, או שהוא רק רשאי לקחתם? כמעט כל הפרשנים סבורים, שהוא לא חייב אלא רק רשאי לקחתם¹, אולם הניסוח אינו מצביע שמדובר ברשות בלבד.

1. בעל שו"ת "חוות יאיר" (סי' ס"ז) דן בנושא לאור דברי הזוהר, ששילוח הקן ולקחת הבנים מעוררים רחמים בשמים, הרי שזו חובה לעשות כדי לעורר רחמים (ראה חידושי ר' עקיבא אייגר סי' רצ"ב, סי"א המצטט זאת בשם החכם צבי בסי' ס"א). הנכון הוא, שהחכם צבי דן בזה בסי' פ"ג (ולא בסי"א) ומסיק את ההיפך ממה שצוטט בשמו. עכ"פ אין אנו עוסקים בח"ן וכל הראשונים הם

ו) "שלח תשלח את האם", מכפילות הלשון מובן אפילו כמה פעמים, כפי שחז"ל אמרו: "שלחה וחזרה, אפילו ארבעה וחמשה פעמים – חייב" לשלחה (חולין קלח, ע"ב). כל עוף ולא כל שכן ציפור בורחת מפני אדם, גם אם יושבת ודוגרת על ביציה או על אפרוחיה. היא מנסה להתקיף את המתקרב לקן, גם אם אין לה סיכוי להצליח, אבל אף אחת מהן אינה חוזרת כדי שהאדם יוכל "לקחתה", ושיהיה צורך לשלחה. היא תוקפת ובורחת.

ז) מה הדין אם הזכר רובץ על האפרוחים או על הביצים? כיצד אפשר לדעת שאכן באם מדובר, אולי זה דווקא האב, כי ישנם ציפורים שגם האב דוגר לחלופין על הביצים ועל האפרוחים?

הרב דן שוורץ בספרו: "מצוות שילוח הקן" ויעקב כהן במאמרו "מצוות שילוח הקן – מהותה וטעמיה" ("שמעתי" גליון 131) מצאו "פתרון" לקיים את המצוה לגבי התור (יונת הבר). בני הזוג מתחלפים בדגירה. הזכר דוגר ביום והאם דוגרת בלילה. לכן בלילה יודעים בבטחה, שהאם היא הרובצת. אולם מה לגבי ציפורים אחרים? האם מצווה זו אפשר לקיימה אך ורק בלילה? בלילה קשה מאוד לשלח כל ציפור, כי הציפורים עפ"ר אינם עפים בלילה.

ח) חז"ל והראשונים ראו במצוות "שילוח הקן" עניין של רחמים. במשנה נאמר: "האומר על קן ציפור יגיעו רחמין, ועל טוב יזכר שמך, מודים מודים, משתקין אותו" (ברכות לג, ע"ב). האמוראים לא דנו מדוע "משתקין אותו" גם בנוגע ל"קן ציפור"? בנוגע ליתר הדברים שהוזכרו, הכל מובן בפשטות², אך מדוע בנוגע לקן ציפור? האמוראים נתנו שני הסברים לכך: א) "מפני שמטיל קנאה במעשי בראשית" ב) "מפני שעושה מידותיו של הקב"ה רחמים".

רש"י מסביר את הדברים, שלא נחשוב שמצוות שילוח הקן נובעת מהרחמים שבמעשה זה, אלא עלינו לקבל את צווי התורה כגזירות מחייבות ללא סיבות. הוא לא הטיל ספק, שיש במעשה זה משום רחמנות, רק אסור לנו לטעון שאנו יודעים את טעמי המצוות. חז"ל ציינו עובדה זו בהרבה הזדמנויות: "כשם שרחמיו של הקב"ה על האדם... וכן נתמלא רחמיו על העופות, שנאמר: 'כי יקרא קן צפור' (דברים רבה ו', א). 'יודע צדיק נפש בהמתו – ר' ברכיה בשם ר' לוי אמר: זה הקב"ה שכתב בתורתו 'לא

בדעה אחת, שאין זו חובה אלא רשות, שאם רוצה לקחת את הבנים, הוא חייב לשלח את האם, אבל על פי "הרוב יהיה סיבה להניח הכל" ("מורה נבוכים", ח"ג, פמ"ח; שו"ת הרשב"א סי' ח"י וח"ג שם סי' רפ"ג; המאירי לחולין קלט, ע"ב; רבנו בחיי על התורה בפרשת כי תצא; ראה גם שו"ת "נודע ביהודה" מהד"ק, או"ח, סי' ל"ה).

2. באמירת "מודים מודים" נראה כאילו סוגדים לשתי רשויות. כיוצא בזה "על הטוב" מצביע, כאילו רק על הטוב יש להודות (ראה ברכות שם). ר' יהודה נחשוני העלה רעיון, שהמשנה קבעה את הדברים בהתייחסות לנצרות, שדוגליה היו מעוניינים להכניס ניסוחים כאלה לתפילה, דבר העשוי לדעתם, לקרב לאמונתם האלילית בדבר האם והבן (ראה "הגות בפרשות התורה", דברים עמ' 1001 המביא סימוכין לכך). לכן נשאלה השאלה מדוע משתקין את האומר: "על קן ציפור יגיעו רחמין"? אם ברחמים מדובר מדוע להשתקו?

תקח האם על הבנים" (חולין פ, ע"ב). גם הרמב"ם העיר על זה ("מורה נבוכים" ח"ג, פמ"ח, אך מורגשת התלבטותו בנוגע לרחמים בנושא זה).

כל המפרשים שבאו אחריהם מדגישים את המוטיב של רחמים במצוה זו. אולם נשאלת השאלה איזה רחמים יש כאן? כלפי מי הרחמים? כלפי האפרוחים שעומדים לאכלם? או כלפי האם שחוטפים ממנה את צאצאיה? היחס של בעלי חיים לפרי בטנם אינה שונה בהרבה מיחסי בני אדם. "כי צער בעלי חיים בזה גדול מאוד, אין הפרש בין צער האדם עליו וצער שאר בעלי חיים, כי אהבת האם ורחמיה על הולד אינו נמשך אחר השכל, רק אחר כוח המדמה הנמצא ברוב בעלי חיים כמו שנמצא באדם" (הרמב"ם ב"מורה נבוכים" שם). ההורים ובעיקר האימהות מקריבות את חייהם להצלת צאצאיהם, היכן כאן הרחמים?

ההסבר למצוה – הפתרון לתמיהות

סבורני שהפתרון להבנת הפרשה מצוי במשנה ובגמרא הדנות בביצוע מעשי של אותה מצוה. משום מה הפרשנים לא קישרו כ"כ את ההלכה, הנראית לכאורה, במבט ראשון כסותרת את הנאמר בפרשה עם הבנת נוסח התורה. החכמים קבעו שבעופות ובציפורי בית מבויתים אין מצוות שילוח הקן מחייבת. "שילוח הקן נוהג בארץ ובחו"ל, בפני הבית ושלא בפני הבית... ושילוח הקן אינו נוהג אלא בעוף ואינו נוהג אלא בשאינו מזומן, כגון אווזים ותרנגולים שקננו בפרדס. אבל אם קננו בבית וכן יוני הרדסאות פטור משלוח" (חולין קלח, ע"א).

למרות הנאמר במשנה, שבעופות מבויתים אין שילוח הקן נוהג, אמרו האמוראים, שאם עוף מבוית **ברח** וברח בחופש, חל עליו מצוות "שילוח הקן": "לפניך – לרבות אלה שהיו לפניך ומרדו" (חולין קלט, ע"א). כלומר, עופות ש"מרדו" בבעליהם וברחו אל החופש ואילו עשו זאת בתוך השטח ששייך לו, הוא חייב בשילוח הקן. למרות הכלל ש"חצרו של אדם קונה" ולמרות, שהעוף הזה היה רכושו, אין חצרו משחררו משילוח הקן (ראה רש"י שם). במצב כזה, אין הקן נחשב כ"מזומן", שלפי המשנה אינו חייב בשילוח האם.

המשנה, היא התורה שבע"פ (ראה רמב"ם בהקדמה למשנה וליד החזקה). המושג "תורה שבע"פ" מתייחס בעיקר להבהרת המצוות וכיצד לקיימן למעשה (רבנו שמואל הנגיד ב"מבוא לתלמוד"). לאור הבהרת הביצוע המעשי של המצוה, נוכל להבין את סגנון התורה בפרשה זו ואת תפיסת החכמים, שיש במצוה זו משום רחמנות. התורה ניסחה את דבריה למקרה של עוף מבוית, ש"מרד" וברח ל"בנות" קן. לא בכדי אומרת התורה: "כי יקרא קן צפור" ולא נאמר "כי ימצא" או "כי יקרה" הרי מדובר ב"מקרה" ולא בקריאה? לביטוי "קרא" שתי משמעויות: **א**) לקרוא **ב**) מקרה. ל"קרה" רק משמעות אחת – מקרה³.

3. לאור הדברים נוכל להבין את השינוי בביטוי שחל בין התיאור על ההתגלות למשה, לבין מה שמסר למרעה. "ואמרתם אליו (לפרעה): ה' אלקי העברים נקרה עלינו ועתה נלכה נא דרך שלושת ימים

מדובר, בבעל הבית שתרגולת או עוף אחר נעלם מחצרו. הוא הלך לחפשו או הלך שם בדרך מקרה. התרגולת בהרגישה שאדם מתקרב ברחק מן הקן, כדי שלא ירגיש בה ובקינה. בדרך "במקרה" נתקל בעל הבית בקן. הוא הבין שזו התרגולת שברחה. הוא קרא לה כפי שנוהגים לקרוא לעופות בכוונה לתפשה. האם בהכירה את בעל הבית לא היססה לחזור לקינה. לכן הסגנון הוא, שמצא תחילה אפרוחים או ביצים, אך האם חזרה לקן כעת "והאם רבצת על האפרוחים". על כך מזהירה אותו התורה, אל תיקח את האם. כל עוף בורח מפני בני אדם, אך עוף זה שמכיר את בעל הבית ואינו מפחד ממנו, חזר לקינו. על זה אמרה התורה, שאסור לו לנצל את מסירותה לצאצאיה ואת האמון שהיא נותנת בו⁴. במצב כזה, גם שהוא שולח אותה, היא תחזור, כי היא לא מפחדת ממנו, לכן הזהירה התורה, אל תחשוב, שיצאת ידי חובה בניסיון לשלחה לחופשי, אלא אתה חייב לחזור על זה אפילו כמה פעמים. "ואת הבנים תקח לך", זה יותר מרשות, כי למעשה הם רכושו, הוא גידל את האם, האכיל אותה והביאה עד הלום.

עלינו לדעת שבמקרא יש למושג "מקרה" משמעות שונה מכפי שאנו מבינים, שכאילו מדובר במקריות סטטיסטית. במקרא לא קיים מושג כזה, של מקריות מוחלטת, כי הכל מכוון ומושג. הבה נקרא את הסיפור של רות לאחר בואה אל בית לחם וניווכח ש"מקרה" משמעו תיכנון:

"ולנעמי מודע לאישה, איש גבור חיל ממשפחת אלימלך ושמו בעז. ותאמר רות המואביה אל נעמי: אלכה נא השדה ואלקטה בשבלים אחר אשר אמצא חן בעיניו, ותאמר לה: לך, בתי. ותלך ותבוא ותלקט בשדה אחרי הקצרים, ויקר מקרה חלקת השדה לבעז אשר ממשפחת אלימלך" (רות ב', א-ג).

האם אכן במקרה מדובר כאן? האם הלכה סתם מבלי לדעת לאן היא הולכת ובמקרה נתקלה בשדה של בעוז? היא הרי הלכה בכוונה תחילה לשם, כדי למצוא חן בעיניו. על עמלקים נאמר: "אשר קרך בדרך", האם בפגישה מקרית מדובר? העמלקים כמו יתר העמים בסביבה ידעו היטב שבני ישראל יצאו ממצרים. "ויבא עמלק וילחם

במדבר ונזבחה לה: אלקינו" (שמות ג', יח). אולם כאשר משה פנה אל פרעה נאמר: "...ויאמרו: אלקי העברים נקרא עלינו, נלכה נא דרך שלושת ימים במדבר ונזבחה לה: אלקינו, פן יפגענו בדבר או בחרב" (שם ה', ג). כאן הודגש "נקרא" באל"ף, למשה נאמר "נקרה עלינו", אולם משה ניסה לשכנע את פרעה, שלבני ישראל אין כלל רצון לעזוב את מצרים, אלא שהי "נקרא" בניגוד לרצון ואף מאיים לפגוע בדבר או בחרב, לכן הם מבקשים מפרעה, שיאפשר להם לצאת לשלושה ימים בלבד.

4. שד"ל, רש"י, ר' דוד הופמן והנצי"ב מוולוז'ין, כל אחד בסגנונו הסביר את מצוות שילוח הקן בכך, שהתורה אסרה לנצל את מסירות הנפש של האם להגן על בניה, ובשל כך אינה בורחת. אסור לנצל אהבה טהורה של האם לצאצאיה. כדי לצוד את האם (ראה "אזניים לתורה", על דברי הרמב"ם בהלכות שחיטה, פ"ג, הי"ז). הרעיון כשלעצמו הוא נכון, אולם המציאות קצת שונה. האם אכן האם אינה בורחת? כל ציפור עפה מן הקן עם מישהו זר מתקרב אליה. היא מנסה להתקיף את התוקף, או מנסה בתחבולות שונות להטעות את התוקף, שיפנה לכיוון אחר, אך אינה נשארת במקום. רק "תרגולת שמרדה" ובחירה בחופש, המכירה את בעל הבית, אינה מפחדת ממנו ואינה בורחת.

עם ישראל ברפידים" (שמות י"ז, ח). הוא בא בכוונה תחילה ללחום, והתורה מכנה זאת, "קרח" כלומר "מקרה מכוון ומתוכנן". מכאן יש להבין, שיש ל"מקרה" מובן של ידיעה את אשר יקרה, וגם של רצון שכך יקרה. לא כן מובנו של "קרא" במשמעו של "מקרה". "פן יקראנו אסון" (בראשית מ"ב, ד). ברור, שהוא לא רצה שכך יקרה וגם לא ידע שזה יקרה. כאשר השבטים סיפרו זאת ליוסף נאמר כבר "וקרה אסון" (שם מ"ד, כט) ב"ה" ולא באל"ף, כי זה היה לאחר שבנימין נעצר וריחף עליו עונש מיתה והסכנה הייתה ברורה. כאן בעל הבית לא ידע שיש קן והיכן הוא. הוא היה רוצה למצוא את העוף. בסופו של דבר, הרבה תועלת לא יצא לו מזה, כי הוא חייב לשחרר את העוף, לכן הן בשל "קריאתו" לעוף שיבוא אליו וכן בשל אי ידיעתו, השתמש הפסוק בביטוי "קרא" באל"ף.

בית ו"עופות שמרדו"

זה נשמע, לכאורה, מוזר, ש"עופות" ימרדו. הנכון הוא, שכבר בימי חז"ל ידעו להבחין, שגם בבעלי חיים ישנן דרגות שונות של "אינטליגנציה". לא אחת אמרו חז"ל: "שור פיקח". כלומר הוא יותר פיקח משוורים אחרים⁵. ישנם גם "מפגרים" קשות יחסית, כמו אצל בני האדם. מי שגידל הרבה בהמות והיה ער לקורה אצלם יודע זאת. אגב, את "המפגרים", אם כי הם נדירים, ניתן בקלות להכיר בהופעתם החיצונית השונה, כפי שזה אצל בני האדם. כותב שורות אלה ראה זאת במו עינו באחד המושבים בארץ.

מאז התקופה הקדומה ביותר, כאשר האדם בָּיַת בעלי חיים ועופות, לא הצליחה האנושות לביית יצור נוסף. יצורים רבים אינם מוכנים להסתגל לחיי שבי. אולם גם בחיות פרא, ישנן בודדות המתיידדות עם בני אדם וניתן לבייתם בדרגות שונות של ביות. כיוצא בזה ישנם בודדים מבין המבויתים, שאינם משלימים עם זה והם הוגדרו ע"י חז"ל כ"מורדים" בכללי ההתנהגות שהורגלו, גם עליהם הזהירה התורה, שלא לפגוע בחירותם.

5. ראה בבא קמא לה, ע"א ועוד. אנשי מדע אף הצליחו למצוא מודד למנת המשכל I.Q. של תרנגולים. על פי מהירות תפיסת הגרגיר המתאים בשורה של גרגירי חיטה, שכל גרגיר שני דבוק. אחדים לומדים זאת מהר ולא מנסים לבזבז זמן בניסיון לתפוס את הגרגירים הדבוקים (ראה "אבולוציה ויהדות", עמ' 346 ובהערה 21). זואוסוציולוגים אף טוענים, שרמת המשכל של התרנגול קובעת את מעמדו בחברת התרנגולים (ראה האנציקלופדיה העברית, כרך ט"ז, עמ' 675). הפילוסוף ארנסט קסירר (1874-1945) ב"מסה על האדם" מביא הרבה סיפורים על חכמת בעלי חיים ובעמ' 47 הוא מביא מקורות על דעתם של חוקרי טבע, על ההבנה אצל בעלי חיים.
6. את הרעיון הביע לפניו ר' חיים נ' עטר בספרו "אור החיים" על התורה. על הפסוק: "ונתן לך רחמים ורחמן" (דברים י"ג, יח) הוא אומר, שאל לו לאדם לחשוש לקיים את הצווים שנאמרו לפני כן, בדבר השמדת עיר הנידחת, שמא ידבק בו מידה של אכזריות בשל המעשים האלה. לכן הבטיחה לו התורה, שקיום מצוה זו אף תגביר אצלו את מידת הרחמנות.

יסוד הרחמנות במצוה

כעת נוכל להבין את המוטיב של רחמנות במצוה זו. לא בלקיחת הבנים יש משום רחמנות, כי עצם אכילת בשר מהווה בעיה לא קלה. אולם בזה אדון ברצות ה' במסגרת אחרת ואין זה עניינה של הפרשה. גם את ניתוק האם מצאצאיה אי אפשר לכלול במושג "רחמנות". אמנם צערה אינו גדול כמו אצל ציפור דרור. משום שהתרנגולות הורגלו, שבעל הבית לוקח את ביציהן. התרנגולות, כנראה, אולי אף שמחות על כך, עכ"פ אינן מצטערות על זה. עובדה, שלאחר שהתרנגולת מטילה ביצה, היא מקרקרת, כדי להודיע לבעל הבית, שיש ביצה לקחת, בטרם מישוהו יטרף אותה. בטבע לא ימצא עוף או ציפור, שיקרקרו לאחר הטלת ביצה. ההיפך הוא הנכון, המטילות מסתירות אותן עד כמה שזה ניתן, כדי שלא ייטרפו. בלולים סגורים ההתנהגות שונה במקצת, כי הביצים נשמטות מתחתיהן מיד לאחר ההטלה. מאחר ולעופות מבויתים אין כל קשר רגשי לביציהם (אגב, המבויתות מטילות ביצים בכמות פי 10 מאשר בטבע), לכן לא חייבה התורה בשילוח הקן בעופות מבויתים. רק בזמן שהיא מתעוררת לדגירה, היא מחפשת ביצים לדגור ולמלא את תפקידה שהטבע הטיל עליה. התורה הוסיפה "ובשדה" לרבות עופות וציפורי דרור, שגם אותם אסור לקחת את האם ואת הבנים, אך זאת מסיבה אחרת, אותה הסברתי במאמרי על "רעיונות אקולוגיים בתורה" ("שמעתין", גליונות 59-60).

"למען ייטב לך"

"למען ייטב לך", במאמרי הני"ל הסברתי גם את משמעות הפסוק מנקודת ראות אקולוגית. אוסיף הערה נוספת, שלא הזכרתי שם. חז"ל אמרו: "על הביצים – פרט למזירות" (חולין קמא, ע"א). "מזירות" = מוזר ובלתי טבעי, כלומר ביצה בלתי פוריה (ראה רש"י חולין סד, ע"א). אין ספק, שיסוד המצוה היא אקולוגית, כי אם יקח את האם על בנים, עלולים בדרך זו להשמיד את כל המין. אמנם יש לאפשר לאדם לאכול ביצים ובשר, אולם אם יתירו לקחת את האם, אין כל סיכוי שמהביצים יבקעו אפרוחים ואין כל סיכוי שהאפרוחים יצליחו להישרד. לכן כאשר משלחים את האם מאפשרים בזה המשך קיום המין.

כאשר האם מטילה "ביצים מזירות" בלתי פוריית, היא לא תורמת עוד לקיומו של המין, לכן לא חל כאן הצו "שלח תשלח".

אביא כאן רעיון מעניין נוסף, שהציע ר' משה חפץ (נפטר בשנת תע"א/1711) מגדולי חכמי איטליה בדורו. בספרו "מלאכת מחשבת" (בפרשת כי תצא), הוא אומר, שמנקודת ראות של רחמים, היו צריכים לאסור לאכול בשר. אולם בשל חולשת הדורות, הותרה השחיטה, כהכרח בליגונה. לכן בפרשתנו שבשל רחמנות על האם, יש לשלח לחופשי, עלול להתעורר קושי, מדוע, איפוא, הותר לקחת את הבנים? על זה באה התשובה: "למען ייטב לך והארכת ימים", כי אם לא נתיר לך זאת, לא תוכל

באכילת ירק בלבד להאריך ימים. ישנם בודדים, היכולים להתקיים על טהרת הצומח, אך רוב בני אדם זקוקים לאכול חלבון מן החי. הוא הדגיש שאין רחמנות בשליחת האם, כאשר חוטפים את צאצאיה, אלא ההיפך מזה.

ר' שמואל בנימין סופר, בספרו "כתב סופר" מסביר את "למען יטב לך", כי על הרחמנים אמרו חז"ל, שחיייהם אינם חיים (פסחים ק"ג, ע"ב), כי הם סובלים מזה, שאין בידם להושיע את אלה שהם מרחמים עליהם. לכן הבטיחה כאן התורה, שמרחמים אלה, לא תצא לך תקלה⁶. אולם איש לא הסביר היכן כאן הרחמים. אולם, כפי שהסברנו, מדובר כאן בעוף שברח ובחר בחופש, אבל לאחר שבעל הבית מצא את הקן, הוא מוכן ללכת אחרי הקן ולוותר על החופש, עליו אמרה התורה: "שלח תשלח" אפילו כמה פעמים. אסור לך לזכות בה בשל האינוס ללכת אחרי קינה ולחזור לשבי בעקבות צאצאיה. יחס טוב לעופות ולבעלי חיים גורם לאריכות ימים.